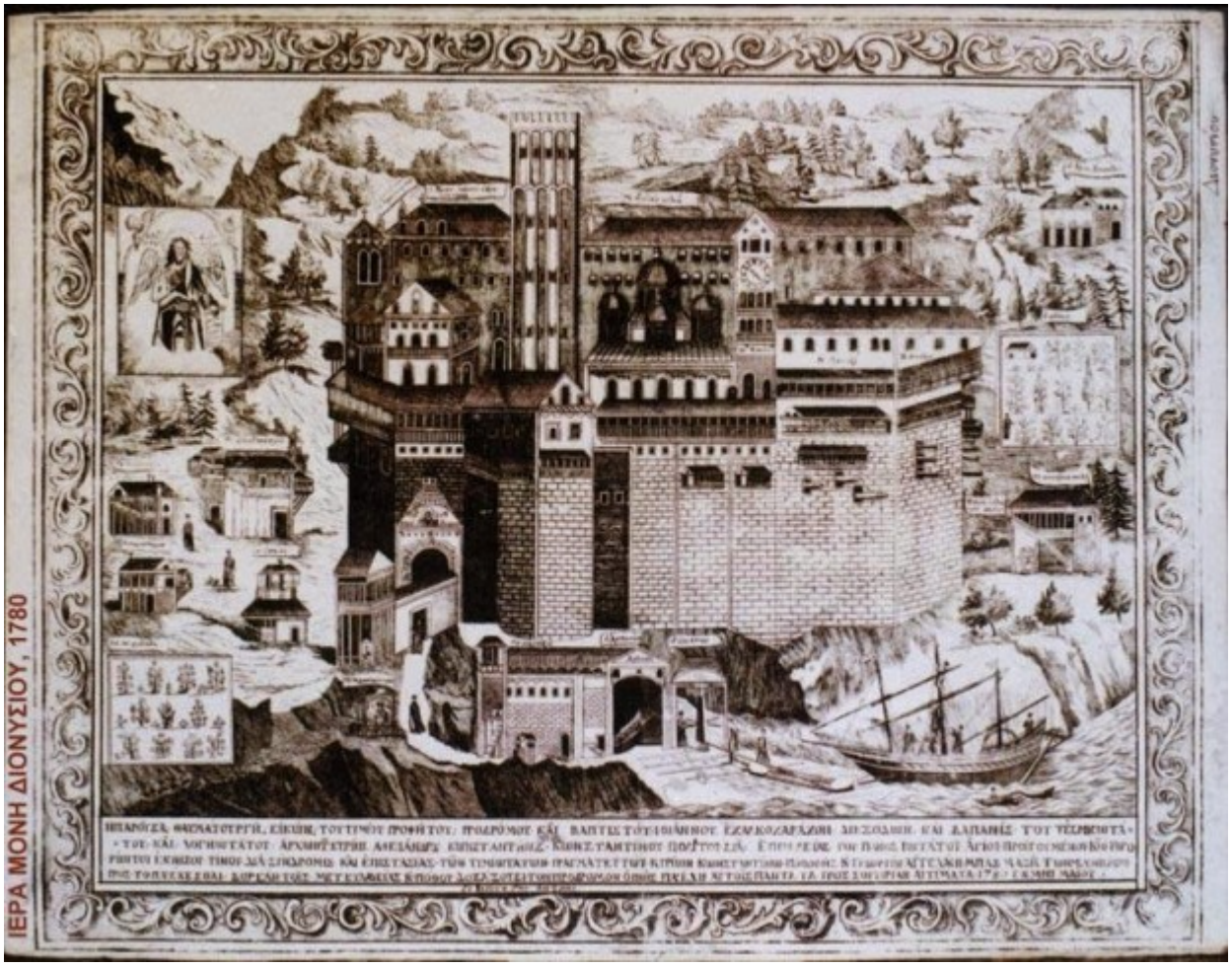
8 Οκτωβρίου 2014

Χάρτινες εικόνες. Φωτογραφίες Μοναστηριών και Σκητών

/ Γενικά Θέματα

Οι χάρτινες εικόνες

Οι χάρτινες εικόνες ή στάμπες, δηλαδή τα θρησκευτικά χαρακτικά που δίδονταν από τα ορθόδοξα μοναστήρια και άλλα ιερά ιδρύματα στους προσκυνητές ως «ευλογία», αποτελούν μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πτυχή της εκκλησιαστικής εικονογραφίας των χρόνων της Τουρκοκρατίας, που στις μέρες μας βρίσκει όλο και περισσότερο την πρέπουσα αναγνώριση. Πρόκειται για αυτόνομα (μη ενταγμένα σε βιβλία) έργα, που στη μεγάλη τους πλειοψηφία μετά τον 18ο αιώνα είναι χαλκογραφίες. Απεικονίζουν είτε μοναστήρια και σκήτες είτε αγίους και θρησκευτικές σκηνές με βάση την παράδοση της ορθόδοξης αγιογραφίας.

Οι εξαιρετικά δύσκολες οικονομικές συνθήκες κάτω από τις οποίες ήταν αναγκασμένα να επιβιώσουν τα ορθόδοξα μοναστικά ιδρύματα στην περίοδο της Τουρκοκρατίας μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μόνο με τη γενναία συνδρομή και συμπαράσταση των πιστών, γι᾽ αυτό οι μονές κατέβαλλαν κάθε δυνατή προσπάθεια από τη μια μεριά να προσελκύουν προσκυνητές κι από την άλλη να συλλέγουν ελεημοσύνες και δωρεές στέλνοντας σε μακρινές περιοδείες (ζητείες) τούς «ταξιδιώτες» μοναχούς.

Για την επιτυχία αυτών των προσπαθειών ήταν απαραίτητη η ενημέρωση του κοινού σε ό,τι αφορούσε την ιστορία των μοναστηριών. Τον σκοπό αυτό της ενημέρωσης και προβολής εξυπηρετούσαν αρχικά τα προσκυνητάρια και οι ιερές περιγραφές που άρχισαν να εκδίδουν, από τον 17ο αιώνα, οι πιο σημαντικές ορθόδοξες μονές, και στη συνέχεια οι τυπωμένες εικόνες του προσκυνήματος ή του προστάτη αγίου, οι οποίες διαδίδονταν σε όλους τους ορθόδοξους πληθυσμούς και διευκόλυναν σημαντικά τις επαφές του μοναστηριού με τον έξω κόσμο. Επιπλέον ήταν μια προτροπή για την πραγματοποίηση προσκυνηματικού ταξιδιού, καθώς και ένα πολύτιμο ενθύμιο για όσους τελικά το επιχειρούσαν.

Γρήγορη στην εκτύπωσή της και εύκολη στη μεταφορά, μια χαραγμένη απεικόνιση του κτηριακού συγκροτήματος της μονής, που συμπληρωνόταν συνήθως με το γύρω τοπίο, με παραστάσεις αγίων προσώπων και με διάφορες θρυλικές σκηνές, αντιπροσώπευε για τους πιστούς ένα εναργές σύνολο πληροφοριών. Αυτό τους έδινε τη δυνατότητα να αναπαραστήσουν με τη φαντασία τους το ιερό καθίδρυμα, ενώ παράλληλα μετέφερε ένα θρησκευτικό και πολλές φορές μυστικό μήνυμα σε μια έντονα θρησκευόμενη κοινωνία. Οι έντυπες αυτές παραστάσεις ήταν περιζήτητες σε ένα κοινό που δεν είχε, έξω από τον χώρο της εκκλησίας, παρά ελάχιστες ευκαιρίες να χαρεί μια ζωγραφιά, και ακόμη λιγότερες να αποκτήσει μια δική του. Η υψηλή τιμή των φορητών εικόνων τις καθιστούσε προσιτές μόνο στις εύπορες τάξεις, γι᾽ αυτό οι χάρτινες εικόνες έπαιρναν τη θέση τους στο προσκυνητάρι των σπιτιών των απλών ανθρώπων.

Η αγιορειτική χαλκογραφία

Τα μοναστήρια του Άθω, από τις αρχές του 18ου αιώνα, παραγγέλλουν στα μεγάλα κέντρα της ευρωπαϊκής χαρακτικής (Βενετία, Βιέννη, Μόσχα) κατ᾽ αρχάς γενικές απόψεις της αθωνικής χερσονήσου και στη συνέχεια απόψεις των ίδιων των μοναστηριακών ιδρυμάτων και απεικονίσεις των λατρευτικών τους εικόνων, έχοντας την επιστασία για το σχεδιασμό, την παραγωγή και τη διακίνησή τους.

Οι έμπειροι ξένοι τεχνίτες που αναλαμβάνουν τις χαράξεις, επώνυμοι ή ανώνυμοι,

αποδίδουν με δεξιοτεχνία τις παραστάσεις και τα συνοδευτικά κείμενα που υποδεικνύονται από τις μονές, ακολουθώντας όμως, όπως είναι φυσικό, την οικεία σ᾽ αυτούς δυτική και όχι την ορθόδοξη εικονογραφική παράδοση.

Οι πρώτες γνωστές χαλκογραφίες που έχουν ως τόπο παραγωγής το Άγιον Όρος χρονολογούνται γύρω στο 1770. Από τότε και μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα το Άγιον Όρος αποτέλεσε αδιαμφισβήτητα το μεγαλύτερο κέντρο παραγωγής χάρτινων εικόνων, οδηγώντας την ορθόδοξη χαρακτική στην πιό πρωτότυπη και ολοκληρωμένη της έκφραση με έργα που χαρακτηρίζονται από ένα ευδιάκριτο τοπικό χρώμα. Οι αγιορείτες χαράκτες αντιγράφουν ή παραλλάσσουν τα παλαιότερα βενετικά ή βιεννέζικα πρότυπα δημιουργώντας παράλληλα καινούργιες εικονογραφικές συνθέσεις, οι οποίες με τη σειρά τους γνωρίζουν πολλαπλές διαδοχικές επαναχαράξεις καθ᾽ όλη την τροχιά της αγιορειτικής χαλκογραφικής παραγωγής. Εκείνο όμως που κάνει τα αγιορειτικά έργα να ξεχωρίζουν δεν είναι οι συνθετικές διαφοροποιήσεις και καινοτομίες αλλά η τεχνοτροπία και το ύφος, που διαφέρουν πολύ από τα αντίστοιχα των δυτικών χαράξεων και από τις αρχές κιόλας δίνουν σ᾽ αυτά έναν ομοιογενή και άμεσα αναγνωρίσιμο χαρακτήρα.

Για τα εργαστήρια χαρακτικής του Αγίου Όρους παίρνουμε πληροφορίες τόσο από τα κτητορικά σημειώματα των ίδιων των χάρτινων εικόνων, όσο και από τα σωζόμενα μοναχολόγια και κατάστιχα ληψοδοσίας, που μας δίνουν πολύτιμα στοιχεία για τα πρόσωπα που συμμετείχαν στη διαδικασία παραγωγής και διακίνησης των χαρακτικών. Με βάση τα στοιχεία αυτά είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε αρκετά από τα εργαστήρια εκτύπωσης των εικόνων, τα λεγόμενα σταμπαδούρικα. Οι Καρυές ήταν το μεγάλο κέντρο της αγιορειτικής χαρακτικής, και ειδικότερα τα πέριξ του Πρωτάτου κελλιά με τους ζωγράφους, χαλκογράφους, σταμπαδούρους και διακινητές μοναχούς, καθώς και η κεντρική αγορά, όπου δούλευαν και λαϊκοί τεχνίτες. Οι σταμπαδούροι διατηρούσαν καταστήματα όπου τύπωναν τις στάμπες από πλάκες δικές τους ή μοναστηριακές, τις οποίες φύλαγαν στα εργαστήριά τους για να εκτελούν τις κατά καιρούς νέες παραγγελίες. Οι ίδιοι ήταν συχνά συνεργάτες των χαλκογράφων ή παραγγελιοδότες-χορηγοί των έργων, φροντίζοντας να έχουν διαθέσιμη ποικιλία τυπωμένων θεμάτων, ώστε να μποροῦν ανά πάσα στιγμή να ανταποκριθούν στη ζήτηση των προσκυνητών.

Η συλλογή της Σιμωνόπετρας

Στα μοναστήρια και στα κελλιά του Αγίου Όρους σώθηκε ώς τις μέρες μας, παρά τις κατά καιρούς καταστροφές και απώλειες, ένας πολύ σημαντικός αριθμός χαλκογραφημένων πλακών, οι οποίες έχουν τυπωθεί ή τυπώνονται κατά περιόδους από ειδικευμένους τεχνίτες. Τα αγιορειτικού ενδιαφέροντος θέματα αυτών των

πλακών, και κάποιων ακόμη που σώζονται σε διάφορες συλλογές, φτάνουν συνολικά τα 350. Πολύ περισσότερα βέβαια είναι τα σωζόμενα χάρτινα αντίτυπα που έχουν σωθεί στον Άθω και σε πολλές συλλογές της Ελλάδας και των υπόλοιπων ορθόδοξων βαλκανικών χωρών, ιδίως της Βουλγαρίας, καθώς και στη Ρωσία. Και αυτά όμως, όπως είναι αυτονόητο, αποτελούν μονάχα ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνόλου που κυκλοφόρησε.

Ο ερευνητής Γιώργος Γκολομπίας και ο ιερομόναχος Ιουστίνος Σιμωνοπετρίτης κατά την πολύχρονη έρευνά τους για τον καταρτισμό τού corpus των αγιορειτικών χαλκογραφιών (αφενός εκείνων που χαράχθηκαν σε ευρωπαϊκά κέντρα και έχουν αγιορειτική θεματολογία και αφετέρου εκείνων που χαράχθηκαν στο ίδιο το Άγιον Ορος), έχουν ήδη εντοπίσει περίπου 1100 διαφορετικά έργα, εμπλουτίζοντας κατά πολύ την υπάρχουσα βιβλιογραφία, όπου κυρίαρχη θέση έχει βέβαια το κλασικό δίτομο βιβλίο της Ντόρης Παπαστράτου (Χάρτινες εικόνες. Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτικά 1665-1899, Αθήνα 1986).

Η συλλογή της Σιμωνόπετρας, καταρτισμένη με ασίγαστο ζήλο και ενδιαφέρον επί σειρά δεκαετιών και συνεχώς εμπλουτιζόμενη με δωρεές και αγορές, είναι η μεγαλύτερη παγκοσμίως. Με τις πάνω από 100 χάλκινες πλάκες και τις πάνω από 700 χάρτινες εικόνες, το παντοειδές βιβλιογραφικό και λοιπό συνοδευτικό υλικό, έχει την υποδομή ενός πραγματικού ινστιτούτου μελέτης της αγιορειτικής χαρακτικής. Στη Σιμωνόπετρα περιήλθε, με δωρεά της οικογένειας, το πλουσιότατο φωτογραφικό αρχείο της Ντόρης Παπαστράτου μαζί με μέρος της βιβλιογραφίας που η ίδια χρησιμοποίησε.

Τα έργα που υπάρχουν στον ιστότοπο Αγιορειτική Μνήμη είναι αντιπροσωπευτικά από ολόκληρη τη λαμπρή πορεία της αγιορειτικής χαρακτικής. Οι διαστάσεις των έργων αναφέρονται στις μεν χάλκινες πλάκες στις διαστάσεις του μετάλλου, στις δε χάρτινες εικόνες στο θέμα του τυπωμένου έργου και όχι στις διαστάσεις του χαρτιού.

Βιβλιογραφία

Ιερομ. Ιουστίνος Σιμωνοπετρίτης, «Χάρτινες εικόνες», Σιμωνόπετρα, Αθήνα 1991, σελ. 220, 237, 245-248, 377-378.
Ιερομ. Ιουστίνος Σιμωνοπετρίτης, «Χάρτινες εικόνες», Θησαυροί του Αγίου Όρους (κατάλογος έκθεσης), Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 178-193.
Ιερομ. Ιουστίνος Σιμωνοπετρίτης, «Αγιορείτες χαλκογράφοι», Μεταβυζαντινά χαρακτικά. Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, 10 Νοεμβρίου 1995, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 59-72.
Γ. Κόρδης, «Χαλκογραφίες», Παρουσία Ιερας Μονής Δοχειαρίου, Άγιον Όρος 2001,

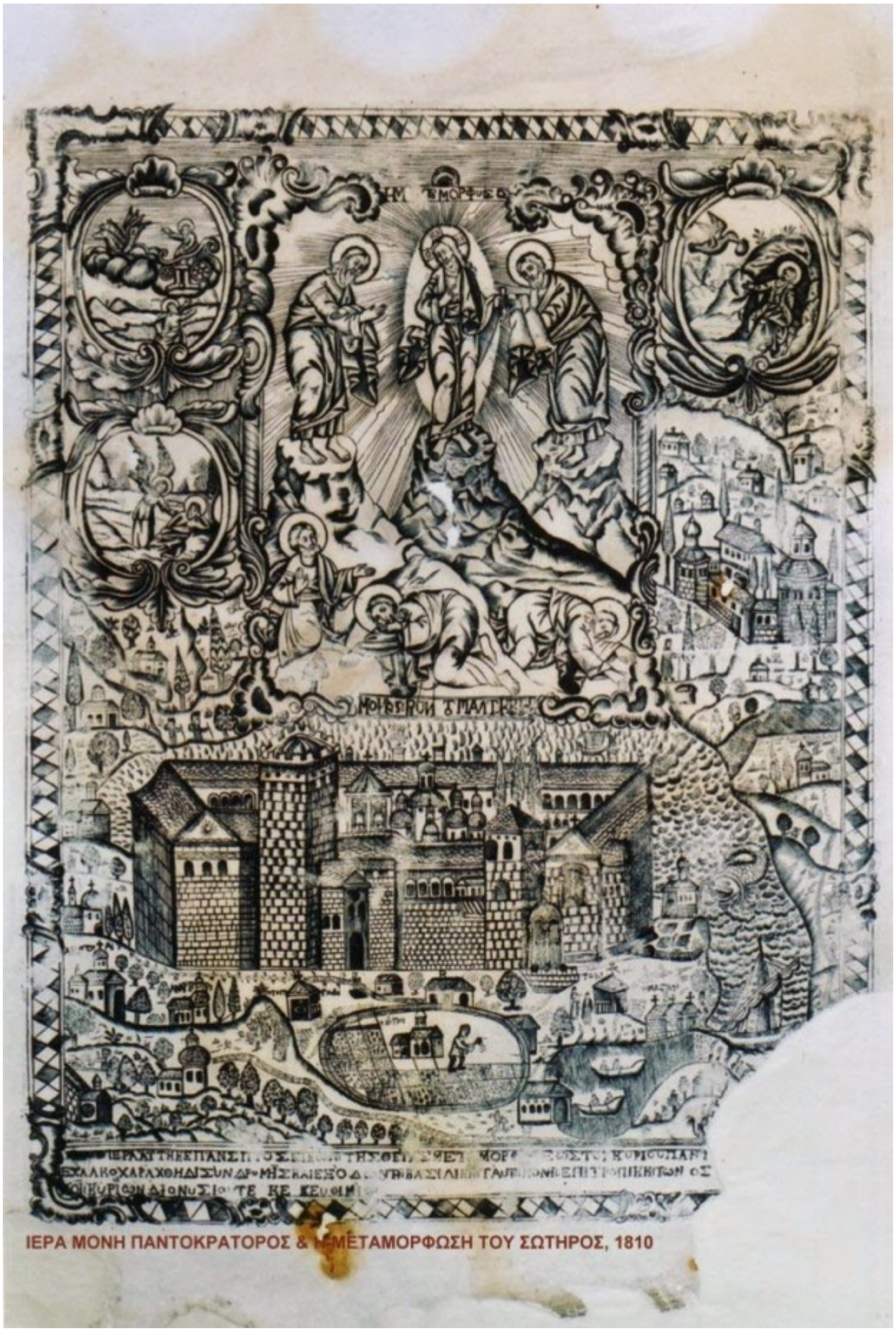
σελ. 431-439.
Π. Μυλωνάς, Ο Άθως και τα μοναστηριακά του ιδρύματα μέσ᾽ από παληές χαλκογραφίες και έργα τέχνης, Αθήνα 1963.
Ντ. Παπαστράτου, Χάρτινες εικόνες. Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτικά 1665-1899, Αθήνα 1986, τόμ. 1-2.
Θ. Προβατάκης, Χαρακτικά Ελλήνων λαϊκών δημιουργών, 17ος-19ος αιώνας, Αθήνα [1993].
Ι. Ταβλάκης, «Τα χαρακτικά», Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση – Ιστορία – Τέχνη, τόμ. Β΄, Άγιον Όρος 1996, σελ. 547-559, 671-672.
Γ. Τόλιας, «Αθωνική ιερή χαρτογραφία. Οι απαρχές», στο: Ε. Λιβιεράτος (επιμ.), Όρους Άθω γης και θαλάσσης περίμετρον. Χαρτών Μεταμορφώσεις, έκδ. Εθνικής Χαρτοθήκης, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 145-180.
Α. Τούρτα (επιμ.), Θρησκευτικά χαρακτικά από τη συλλογή της Ντόρης Παπαστράτου (κατάλογος έκθεσης στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, 11.11.1995 – 3.3.1996), Θεσσαλονίκη 1995.
Α. Τούρτα, «Χαλκογραφικές πλάκες της δωρεάς Δαρά», Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού 7 (2000), σελ. 48-60.
Χάρτινες εικόνες από τη συλλογή του Νίκου Ψημμένου (κατάλογος έκθεσης στο Λαογραφικό Μουσείο Λάρισας, 31.3 – 31.5.1991), Λάρισα 1991.
D. Davidov, “Manastir Hilandar na bakrorezima XVIII veka”, Hilandarski Zbornik 2 (1971), σελ. 143-171, 16 πίν. εκτός κειμένου.
D. Davidov, Srpska grafika XVIII veka, Novi Sad 1978.
D. Davidov, Hilandarska grafika, Beograd 1990.
D. Davidov, Svetogorska grafika – Αγιορειτική γραφική – The Athonian prints (τρίγλωσση έκδοση), Beograd 2004.
G. Golobias – Ioustinos Simonopetritis, “Paper icons. From Venice to Mount Athos”, στο: Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, La stampa e l’illustrazione del libro greco a Venezia tra il Settecento e l’Ottocento, Atti della giornata di studio (Venezia, 28 Ottobre 2000), Venezia 2001, σελ. 51-63 και 81-96 (πίν. 1-16). G. Golobias, “Athonite paper icons”, Athos – Monastic life on the Holy Mountain (κατάλογος ἔκθεσης, Ελσίνκι 18.8.2006-21.1.2007), Helsinki [2006], σελ. 89-110 (αρ. A.51-A.83).
S. Kisas, “Predstava svetog Save Srpskog kao ktitora manastira Vatopeda”, Zbornik za Likovne Umetnosti 19 (1983), σελ. 185-199, εικ. 1-12.
S. Kisas, “Bakrorezi XVIII veka kao svedočanstro Grčko-Srpskih kulturnih veza”, Srpska grafika XVIII veka, Zbornik Radova, Beograd 1986, σελ. 103-115.
Dory Papastratos, Paper icons. Greek orthodox religious engravings 1665-1899, vol. I-II, Athens 1990.
Prints of the Greek world in Moscow collections (κατάλογος έκθεσης), Moscow 1997.

E. Tomov, Bâlgarski vâzroždenski štampi, Sofia 1975 (με γερμανική και ρωσική περίληψη).

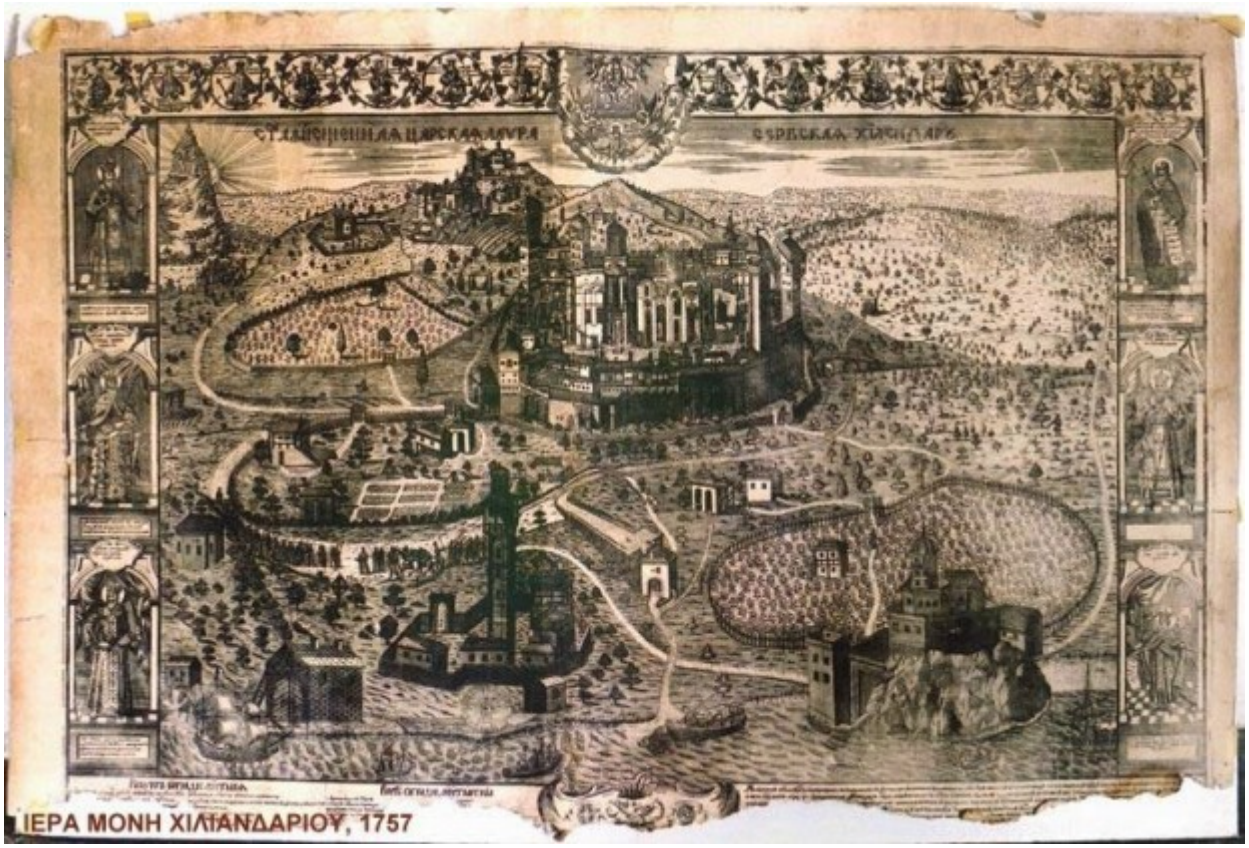
Γιώργος Γκολομπίας

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΖΩΓΡΑΦΟΥ, 1834

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ & Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ, 1810

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΧΙΛΙΑΝΔΑΡΙΟΥ, 1757

Образъ Покровскаго Общежительнаго Скита во Святой Афонской Горѣ, Сарай
Θεωρία τῆς Ἁγίας Ρωσσικῆς Κοινοβιακῆς Σκήτης τῶν Σαράϊ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ἀθω 1849 ἔτους

ΙΕΡΑ ΣΚΗΤΗ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑ, 1849

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ, 1792

ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΘΟΥΣ, 1800

ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, 1713

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΩΝΣΤΑΜΟΝΙΤΟΥ, ΜΕΣΑ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΕΣΦΙΓΜΕΝΟΥ, β΄ ΤΕΤΑΡΤΟ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, 1819

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ & ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, β΄ ΤΕΤΑΡΤΟ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΣΤΑΥΡΟΝΙΚΗΤΑ, 1838

ΙΕΡΑ ΝΕΑ ΣΚΗΤΗ ΚΑΙ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, 1857

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ, 1798

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΣΙΜΩΝΟΣ ΠΕΤΡΑΣ, 1870

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΣΙΜΩΝΟΣ ΠΕΤΡΑΣ, 1870

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΦΙΛΟΘΕΟΥ, 1847

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΑΡΑΚΑΛΛΟΥ, 1943

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ, 1819

ΙΕΡΑ ΣΚΗΤΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ (ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΗ), 1810

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΟΥ& Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ, 1839

http://www.**athosmemory**.gr

Περισσότερες **Χάρτινες εικόνες**

Πηγή: agioritikesmnimes.blogspot.gr